

наричат *«предварително или първоначално натрупване»*, но което всъщност би следвало да се нарече *първоначална експроприация*. Ние бихме открили, че това така наречено *първоначално натрупване* не означава нищо друго, освен редица исторически процеси, резултатът от които е *премахването на първоначалното единство*, което е съществувало между трудещия се и неговите средства на труда. Но подобно изследване е извън обсега на сегашната ни тема. Веднъж станало *отделнието* на трудещия се от средствата на труда, това състояние ще се запази и ще се възпроизвежда във все по-широк мащаб, докато един нов и коренен преврат в начина на производството не го преобрази отново и не възстанови първоначалното единство в нова историческа форма.

И така, какво представлява *стойността на работната сила*?

Подобно на стойността на всяка друга стока стойността на работната сила се определя от количеството труд, необходимо за нейното производство. Работната сила на един човек съществува само в неговата жива телесност. За да може да порасте и да поддържа живота си, човек трябва да консумира известно количество средства за живот. Но човекът, подобно на машината, се изхабява и трябва да бъде заменен с друг човек. Освен това количество средства за живот, които са му нужни за *собственото* му препитание, той се нуждае и от допълнително количество средства за живот, за да отгледа изрестен брой деца, които да го заместят на трудовия пазар и да увековечат работническия род. Освен това, за да развие работната си сила и за да придобие дадена сръчност, той трябва да изразходва още известна сума стойности. За нашата цел е достатъчно да вземем под внимание само *средния* труд, при който разносните за възпитание и обучение са незначителни величини. Но аз ще се възползвам от този случай, за да подчертая, че както са различни производствените разходи за работни сили от различно качество, така трябва да бъдат различни и стойностите на работните сили, заети в различните отрасли. Така че повижът за *равни работни заплати* е основан върху заблуждение, върху неизпълнимо *безразсъдно* желание. Той е плод на оазис фалшив и плосък радикализъм, който приема предпоставките, а се старее да избягва изводите. Върху основата на системата на наемния труд стойността на работната сила

се установява като тази на всяка друга стока; тъй като различните видове работна сила имат различни стойности или се нуждаят за своето производство от различни количества труд, те трябва да имат различни цени на трудовия пазар. Да се иска *еднакво или дори справедливо* възнаграждение върху основата на системата на наемния труд, е все едно да се иска *свобода* върху основата на системата на робството. Следователно онова, което вие смятате за *правилно* или *справедливо*, не се отнася до въпроса. Въпросът е: какво е необходимо и неизбежно при дадена система на производство?

От казаното дотук е ясно, че *стойността на работната сила* се определя от *стойността на средствата за живот*, нужни за произвеждане, развитие, запазване и увековечаване на работната сила.

8. Производството на принадлежна стойност

Да приемем сега, че за производството на средното количество средства за съществуване, необходими за един работник дневно, са нужни *6 часа среден труд*. Да приемем освен това, че *6 часа* среден труд са определени в количество злато, равно на *3 шил.* В такъв случай *3 шил.* биха били *цената*, или паричният израз, на *еднодневната* стойност на *работната сила* на един човек. Ако работеше дневно *6 часа*, той би произвеждал всекидневно стойност, достатъчна, за да може да купи средното количество от потребните му дневно средства за живот, или да поддържа живота си като работник.

Но този човек е наеман работник. Поради това той е принуден да продава своята работна сила на някой капиталист. Ако я продава за *3 шил.* на ден или за *18 шил.* на седмица, той я продава по стойността ѝ. Да приемем, че е предач. Ако работи дневно по *6 часа*, той ще прибави към ламука дневно стойност от *3 шил.* Тази стойност, прибавяна от него всеки ден, би била точен еквивалент на всекидневно получаваната от него работна заплата или на цената на неговата работна сила. Но в този случай капиталистът не би получавал *принадлежна стойност* или *принаден продукт*. Тук стигаме вече до същността на въпроса.

Като е купил работната сила на работника и е запла-

тил нейната стойност, капиталистът, подобно на всеки друг купувач, е придобил правото да консумира или да използва купената стока. А работната сила на човека се консумира или използва чрез заставянето на човека да работи, също както се консумира или използва машината чрез поставянето ѝ в движение. Следователно чрез заплащането на едногодневната или седмичната стойност на работната сила на работника капиталистът е придобил правото да използва тази работна сила или да я заставя да работи *целия ден или цялата седмица*. Работният ден или работната седмица, разбира се, имат определени граници, но тях ще разглеждаме по-нататък.

Засега искам да обърнете вашето внимание върху един рещавач пункт.

Стойността на работната сила се определя от количеството труд, необходимо за нейното поддържане или възпроизвеждане, но *използването* на тази работна сила се ограничаваша само с жизнената енергия и физическата сила на работника. Едногодневната или седмичната *стойност* на работната сила е нещо съвсем различно от едногодневната или седмичната *дейност* на тази работна сила, също както храната, от която конят се нуждае, и времето, през което той може да носи ездача, са две съвсем различни неща. Количеството труд, с което е ограничена *стойността* на работната сила на работника, не е граница за количеството труд, което неговата работна сила може да извърши. Да вземем примера с нашия предач. Видяхме, че за да може да възобновява своята работна сила всеки ден, той трябва да възпроизвежда дневно стойност от 3 шил., което постига, като работи по 6 часа на ден. Но това не му отнема възможността да работи дневно 10 или 12, или повече часове. Обаче като заплаща едногодневната или седмичната *стойност* на работната сила на предача, капиталистът е придобил правото да използва тази работна сила през *целия ден или цялата седмица*. Затова той ще го заставя да работи, да речем, 12 часа дневно. *Извън* 6-те часа, които са необходими за компенсиране на неговата работна заплата, или стойността на работната му сила, работникът ще трябва следователно да работи *още 6 часа*, което аз ще нарека часове на *принаден труд*, а този принадлеен труд ще се определи в *принадена стойност* и *принаден продукт*. Ако нашият предач например в резултат на своя всекидневен труд от

6 часа е прибавял към памука стойност от 3 шил., стойност, която е точният еквивалент на неговата работна заплата, за 12 часа той ще прибави към памука стойност от 6 шил. и ще произведе *съответно повече прежда*. Тъй като той е продал работната си сила на капиталиста, цялата стойност или продукт, създаден от него, принадлежи на капиталиста, на времения собственик на неговата работна сила. Ето защо, като авансирал 3 шил., капиталистът реализира стойност от 6 шил., тъй като авансираният от него стойност, в която е кристализирал 6-часов труд, в замяна на това ще му донесе стойност, в която е кристализирал 12-часов труд. Ако този процес се повтаря всеки ден, капиталистът ще изразходва всеки ден по 3 шил., а ще прибира в джоба си всеки ден 6 шил., половината от които ще бъдат употребени отново за заплащане на работна заплата, а другата половина ще съставлява *принадената стойност*, за която капиталистът не заплаща никаква еквивалент. Върху *тези вид размяна между капитала и труда* се основава капиталистическото производство, или системата на наемния труд, и тя постоянно трябва да води до възпроизвеждане на работника като работник и на капиталиста като капиталист.

Нормата на принадлежната стойност при равни други условия зависи от пропорцията между частта от работния ден, необходима за възпроизвеждане стойността на работната сила, и употребеното за капиталиста *принадено работно време*, или *принаден труд*. Така че тя ще зависи от *съотношението*, в което *работният ден се удължава върху времето*, в продължение на което работникът със своя труд си възпроизвежда само стойността на своята работна сила, или би компенсирал своята работна заплата.

9. Стойността на труда

Сега трябва да се върнем на израза *«стойност или цена на труда»*.

Видяхме, че фактически той не е нищо друго освен наименсване за стойността на работната сила, измервана със стойностите на стоките, необходими за нейното поддържане. Но понеже работникът получава своята работна заплата едва след като свърши своята работа и тъй като той освен това знае, че това, което той действително дава

на капиталиста, е неговият труд, по необходимост стойността или цената на неговата работна сила му се струва *цена* или *стойност* на *самия негов труд*. Ако цената на неговата работна сила е 3 шил., аkonto са определени 6 работни часа, и ако той работи 12 часа, по необходимост той смята тези 3 шил. за стойност или цена на 12-часов труд, макар че тези 12 работни часа се определят в стойност от 6 шилинга.

От това произтичат два извода:

Първо: стойността, или цената, на работната сила приема външния вид на *цена, или стойност, на самия труд*, макар и — строго казано — стойност и цена на труда да са безсмислени термини.

Второ: макар да се заплаща само част от еднодневния труд на работника, докато другата част остава незаплатена, и тъкмо този незаплатен, или принадлеен, труд да съставя фонда, от който възниква принадлежната стойност, или печалбата, изглежда като че ли целият труд се състои от заплатен труд.

Тази измамна привидност е отличаващият белег на *наемния труд* в сравнение с другите *исторически* форми на труда. Върху осигавата на системата на наемния дор и *незаплатеният* труд изглежда *заплатен*. При *роба*, обратно, и заплатената част на неговия труд изглежда като незаплатена. Естествено, за да може да работи, робът трябва да живее и част от неговия работен ден отива за компенсиране на изразходваната за собствената му издръжка стойност. Но тъй като между него и неговия господар не е била сключена никаква сделка и между двете страни не е имало никакво купуване и продаване, целият негов труд изглежда като безплатен труд.

Да вземем, от друга страна, крепостния селянин, какъто съществуваше, бих казал, още до вчера в цяла Източна Европа. Този селянин работеше например 3 дена за себе си на своята собствена или дадена му нива, а през трите останали дни извършваше принудителна безплатна работа в имението на своя господар. Следователно тук заплатената и незаплатената част на труда са видимо отделени, отделени по време и пространство, и нашите либерали се превъздържаха с морално негодувание срещу възмутителния факт човек да бъде заставян да работи безплатно.

А в действителност безразлично е дали човек работи

3 дена през седмицата за себе си на своята собствена нива и 3 дена безплатно в имението на своя господар, или работи във фабриката или работилницата дневно 6 часа за себе си и 6 часа за своя работодател, макар и в последния случай заплатената и незаплатената част на труда да са смесени неразделно една с друга и природата на цялата тази сделка да е напълно замаскирана чрез *наместата на договор* и заплащането в края на седмицата. Незаплатеният труд в единия случай изглежда доброволен, а в другия случай — ангария. Това е цялата разлика.

Следователно, когато употребявам израза *«стойност на труда»*, ще го употребявам само като разпространен простонароден израз вместо *«стойност на работната сила»*.

10. Печалбата се получава в резултат от продаването на стоката по нейната стойност

Да приемем, че един час среден труд е определен в стойност, равна на 6 пенса, или 12 часа среден труд — в стойност от 6 шил. Да приемем по-нататък, че стойността на труда е 3 шил., или на продукта на 6 работни часа. Ако в употребените за производството на една стока суровини, машини и др. са определени 24 часа среден труд, тяхната стойност ще възлезе на 12 шил. Ако свърх това наетият от капиталиста работник прибави към тези средства за производство още 12 работни часа, тези 12 часа ще се определят в добавъчна стойност от 6 шил. Така че *общата стойност на продукта* ще възлиза на 36 часа определен труд и ще се равнява на 18 шил. Но тъй като стойността на труда или заплатената на работника работна заплата възлиза само на 3 шил., за 6-те часа вложен от работника и определен в стойността на стоката принадлеен труд капиталистът не е заплатил никаква равностойност. Като продаде тази стока по нейната стойност от 18 шил., капиталистът би реализирал стойност от 3 шил., за която той не е заплатил никакъв еквивалент. Тези три шилинга ще съставляват принадлежната стойност, или печалбата, която той туря в джоба си. Следователно капиталистът ще реализира печалбата от 3 шил. не като продава своята стока на цена, по-висока от нейната стой-

ност, а като я продава по нейната действителна стойност.

Стойността на дадена стока се определя от съдържащото се в нея *общо количество труд*. Но част от това количество труд е определено в стойност, за която е бил заплатен еквивалент във форма на работна заплата; другата част е определена в стойност, за която *не е* заплатен еквивалент. Част от съдържащата се в стоката труд е *заплатен* труд; друга част е *незаплатен* труд. Затова, продавайки стоката по *нейната стойност*, т. е. като кристализираща на изразходваното за нея *общо количество труд*, капиталистът неизбежно трябва да я продава с печалба. Той продава не само онова, което му е струвало еквивалент, но и онова, което не му е струвало нищо, макар то да е струвало труда на неговия работник. Разходи по стоката за капиталиста и нейните действителни разходи са две различни неща. Ето защо аз повтарям, че нормални и средни печалби се получават, като стоките се продават не *над*, а по *техните действителни стойности*.

11. Различните части, на които се разпада принадлежната стойност

Принадената стойност, или онази част от общата стойност на стоката, в която се определят *принаденият*, или *незаплатеният*, труд на работника, аз наричам *печалба*. Цялата печалба не отива в джоба на индустриалния капиталист. Монополът върху земята дава възможност на земевладелица да отнеме част от тази *принадена стойност* под названието *поземлена рента*, безразлично дали тази земя се използва за селското стопанство, за постройка или за железници, или за някаква друга производителна цел. От друга страна, тъкмо фактът, че притежаването на *средствата на труда* дава на индустриалния капиталист възможност да произвежда *принадена стойност*, или, което е същото, да си присвоява *определено количество незаплатен труд*, дава възможност на притежателя на средствата на труда, които той излял или отчасти дава в заем на индустриалния капиталист, с една дума, дава възможност на *заемания пари капиталист* да иска за себе си под названието *лихва* друга част от тази *принадена стойност*, така че на индустриалния капиталист като *такъв* остава само така наречената *индустриална* или *търговска печалба*.

Кои закони регулират това разпределение на общата сума на принадлежната стойност между трите категории хора, е въпрос, който е съвсем далеч от нашата тема. Обаче от гореназованото следва:

Поземлена рента, лихва и индустриална печалба са само различни названия за различни части от принадлежната стойност на стоката, или от определените в нея *незаплатен труд*, и те *произхождат* еднакво *от този източник и само от него*. Те произхождат не от *земята* като такава или от *капитала* като такъв, а *земята* и *капиталът* дават възможност на своите собственици да *получат съответните си дялове* от принадлежната стойност, която индустриалният капиталист изтисква от работника. За самия работник е от второстепенно значение дали тази принадлежната стойност, резултат от неговия принос, или *незаплатен труд*, отива изцяло в джоба на индустриалния капиталист или последният трябва да отстъпва части от нея — под названието *поземлена рента* и *лихва* — на трети лица. Да приемем, че индустриалният капиталист използва само свой собствен капитал и сам е *земевладелец*. В този случай цялата принадлежната стойност би отивала в неговия джоб.

Именно индустриалният капиталист е, който непосредствено изтисква от работника принадлежната стойност, безразлично каква част от нея в края на краищата той може да задържи за себе си. Ето защо около това отношение между индустриалния капиталист и неияния работник се върти цялата система да наемем труд и цялата сегашна система на производство. Затова някоя граждани, които взеха участие в нашите разисквания, не бяха прави, когато се опитаха да омаловажат нещата и да разглеждат това основно отношение между индустриалния капиталист и работника като второстепенен въпрос, макар и да бяха прави, като въряха, че при дадени обстоятелства повишаването на цените може да засегне в много различна степен индустриалния капиталист, земевладелица, паричния капиталист и, ако щете, бирника.

От казаното следва и нещо друго.

Онази част от стойността на стоката, която *представлява* само стойността на суровините, машините, с една дума, стойността на потребените средства за производство, не *донася никакъв доход*, а *възстановява само капитала*. Но независимо от това не е вярно, че другата

част от стойността на стоката, която образува дохода или може да бъде изразходвана във форма на работна заплата, печалба, поземлена рента и лихви, се образува от стойността на работната заплата, от стойността на поземлената рента, от стойността на печалбата и т. н. На първо време ние ще оставим работната заплата настрана и ще разгледаме само индустриалната печалба, лихвата и поземлената рента. Току-що видяхме, че съдържащите се в стоката *принадена стойност*, или оная част от нейната стойност, в която е предметен *незаплатен труд*, се *разпада* на различни части, които имат три различни названия. Но би било тъкмо обратното на истината, ако се твърди, че стойността на стоката е съставена от самостоятелните стойности на тези три съставни части или се образува от техния сбор.

Ако един работен час се определя в стойност от 6 пенса, ако работният ден на работника е 12 часа, ако половината от това време е незаплатен труд, тогава този принадлеен труд ще придаде на стоката *принадена стойност* от 3 шил., т. е. стойност, за която не е бил заплатен никакъв еквивалент. Тази принадлеена стойност от 3 шил. съставя *целия фонд*, който индустриалният капиталист може да дели в каквато пропорция желае със земевладелеца и кредитора. Стойността на тези три шилинга образува границата на стойността, която те имат да делят помежду си. Обаче не индустриалният капиталист е, който присвоя към стойността на стоката една произволна стойност за своя печалба, към която след това се прибавя една друга стойност в полза на земевладелеца и пр., така че сборът на тези произволно установени три стойности да образува общата стойност. Следователно ние виждаме фалшивостта на общоразпространената представа, която смесва *разпадането на дадена стойност* на три части с *образуването* на тази стойност чрез събиране на три *самостоятелни* стойности и по този начин превръща общата стойност, от която произхождат поземлената рента, печалбата и лихвата, в произволна величина.

Ако общата печалба, реализирана от един капиталист, е равна на 100 фунта ст., тази сума, разглеждана като *абсолютна величина*, ние наричаме *маса на печалбата*. Но ако изчисляваме отношението, в което тези 100 фунта ст. се намират спрямо авансирания капитал, тази *относителна величина* ние наричаме *норма на печалбата*.

Очевидно е, че тази норма на печалбата може да бъде изразена по два начина.

Да приемем, че 100 фунта ст. представляват *авансиран в работната заплата капитал*. Ако създадената принадлежна стойност също възлиза на 100 фунта ст. — а това би ни показало, че половината от работния ден на работника се състои от *незаплатен труд* — и ако измерим тази печалба със стойността на авансирания в работна заплата капитал, ние ще кажем, че *нормата на печалбата* възлиза на 100%, защото авансираната стойност ще бъде сто, а реализираната стойност — двеста.

От друга страна, ако вземем под внимание не само *авансирания в работна заплата капитал*, но *целия авансиран капитал*, да речем 500 фунта ст., от които 400 фунта ст. представляват стойността на суревините, машините и т. н., ние бихме казали, че *нормата на печалбата* възлиза само на 20%, защото печалбата от 100 би била само една пета част от *целия авансиран капитал*.

Първият начин на изразяване нормата на печалбата е единственият, който показва истинското отношение между заплатения и незаплатения труд, действителната степен на *exploitation** (позволете ми да употреба тази френска дума) *на труда*. Другият начин на изразяване е обикновено употребяваният и той действително е пригоден за определени цели. Във всеки случай той е много полезен за прикриване степента, в която капиталистът изтискава от работника незаплатен труд.

В поясненията, които ще имам да направя, аз ще употребявам думата *печалба* за цялата маса принадлежна стойност, изтискана от капиталиста, без да обръщам никакво внимание на разпределението на тази принадлежна стойност между различните лица, а където употребявам израза *норма на печалбата*, винаги ще измервам печалбата по стойността на авансирания в работна заплата капитал.

12. Общото съотношение между печалба, работна заплата и цени

Ако от стойността на дадена стока извадим стойността, която замества стойността на съдържащите се в нея суровини и стойността на другите средства за производ-

* Эксплуатацията. Ред.

ство, т. е. ако извадим съдържащия се в нея *минал* труд, останалата част от нейната стойност ще се сведе до количеството труд, прибавено от работника в *последния* производствен процес. Ако този работник работи всеки ден 12 часа, ако 12 часа среден труд кристализират в парична сума от 6 шил., тази добавъчна стойност от 6 шил. ще бъде *единствената* стойност, създадена от неговия труд. Тази дадена стойност, определена от неговото работно време, е единственият фонд, от който двамата, той и капиталистът, могат да теглят своите съответни дялове или дивиденди, единствената стойност, която може да се дели на работна заплата и печалба. Ясно е, че самата тази стойност не се изменя от променливите съотношения, в които тя може да бъде разделяна между двете страни. Нищо не би се изменило, ако вместо един работник вземем цялото работническо население или вместо един работен ден — например 12 милиона работни дни.

Понеже капиталистът и работникът имат да делят сама тази ограничена стойност, т. е. стойността, която се измерва с целия труд на работника, единият ще получи толкова повече, колкото по малко получи другият, и *vice versa*. Когато едно количество е дадено, едната част от него винаги ще нараства пропорционално с намаляването на другата. Ако се измени работната заплата, печалбата ще се измени в противоположна посока. Ако работната заплата спадне, печалбата ще се покачи, а ако работната заплата се покачи, печалбата ще спадне. Ако работникът — както приехме по-горе — получи 3 шил., което представлява половината от стойността, която той е създад, или ако целият негов работен ден се състои наполовина от заплатен и наполовина от незаплатен труд, *нормата на печалбата* ще бъде 100%, защото капиталистът би получил също 3 шил. Ако работникът получи само 2 шил., или ако работи за себе си само една трета от целия работен ден, капиталистът ще получи 4 шил. и тогава *нормата на печалбата* ще бъде 200%. Ако работникът получи 4 шил., капиталистът ще получи само 2 шил. и тогава *нормата на печалбата* би спаднала на 50%; но всички тези изменения не засягат стойността на стоката. Така че общото повишаване на работната заплата би довело до спадане на общата норма на печалбата, без обаче да засегне стойностите.

Но макар и стойностите на стоките, които при пос-

ледна сметка би трябвало да регулират техните пазарни цени, да се определят изключително от общото количество на фиксирания в тях труд, а не от разделянето на това количество на заплатен и незаплатен труд, от това съвсем не следва, че стойностите на отделните стоки или на стоките маси, произвеждани например за 12 часа, остават постоянни. *Броят*, или масата на стоките, произвеждани за дадено работно време или с дадено количество труд, зависи от *производителната сила* на употребявания труд, а не от неговото *времетраене* или продължителност. Например при едно равнище на производителната сила на предания труд за един работен ден от 12 часа могат да бъдат произведени 12 фунта прежда, а при по-ниско равнище на производителната сила — само 2 фунта. Следователно, ако 12 часа среден труд се определят в стойност от 6 шил. в единия случай, 12-те фунта прежда биха коствали също 6 шил. и двата фунта прежда в другия случай биха коствали също така 6 шил. Така че един фунт прежда в единия случай би коствал 6 пенса, а в другия случай — 3 шил. Тази разлика в цената ще бъде резултат от разликата в производителната сила на приложения труд. При по-голямата производителна сила в един фунт прежда ще бъде предметен един час труд, докато при по-малката — 6 работни часа. Цената на един фунт прежда в единия случай ще бъде само 6 пенса, макар работната заплата да е относително висока, а нормата на печалбата да е ниска. В другия случай тя ще бъде 3 шил., макар работната заплата да е ниска, а нормата на печалбата да е висока. Това би било така, защото цената на един фунт прежда се определя *от общото количество труд, вложено в нея*, а не *от пропорцията, в която това общо количество труд се дели на заплатен и незаплатен труд*. Тъй че споменавият от мен по-горе факт, че високозаплатеният труд — скъпи стоки, губи своя парадоксален вид. Той е само израз на общия закон, че стойността на дадена стока се определя от количеството на вложения в нея труд, но че вложеното в нея количество труд зависи изключително от производителната сила на употребения труд и следователно ще се изменя с всяко изменение в производителността на труда.